

Ryszard Legutko
Esszé a lengyel lélekről
(részlet)

A megszakított folytonosság

Az a Lengyelország, amelyet ismerek, ahol születésemtől fogva élek, a megszakított folytonosság országa. Új teremtményként jött létre, amelyet úgy építettek, hogy tudatosan szembeszegültek mindazzal, ami ez az ország volt évszázadokon át. Az újdonsága nem fokozatosan, a társadalmi struktúrákat, az erkölcsöket, az intézményeket és az emberi elméket átalakító, sok szálon futó bonyolult folyamatban bontakozott ki. A mai Lengyelország lényegét tekintve új, mintha új csirából fejlesztették volna ki, amelyet nem ismertek a korábbi nemzedékek az elmúlt századokban. A II. világháború kitörésével kezdődött a durva szakítás, amelyet aztán a kommunizmus bevezetése teljesített ki. E pillanattól kezdve olyan társadalommal van dolgunk, amelyet korábban nem ismertünk. A gondolkodásmód, az egyéni és a közösségi tudat alakulása, az érzékelhető kötődések, a műveltség és a nevelés tekintetében több minden köti ezt a III. Köztársaságnak nevezett mai, nem kommunista Lengyelországot a Lengyel Népköztársasághoz, mint a háború előtti II. Köztársasághoz. Nagyobb történelmi távlatból nézve tehát viszonylag új az a társadalom, amelyben élek, az elmúlt hetven év történetében gyökerezik, alig kötődik mindahhoz, ami megelőzi ezt a korszakot. Nem azért vesztették el a hatásukat a korábbi események, mert régebben történtek, hanem azért, mert olyan világban mentek végbe, amely már nem létezik számunkra, nem tudunk kiigazodni benne.

Nem írták le jól, nem is határozták meg tágabb értelemben véve a folytonossághiány tapasztalatát. A kommunisták, akiket joggal tartanak fő bűnösöknek, a tolakodó ideológiájukkal leplezték mindezt, mely szerint a Lengyel Népköztársaság hosszú történelmi folyamat eredménye. Ez még I. Mieszko korában kezdődött, hisz a király olyan határok között kezdte építeni a lengyel államot, amelyeket végül Jaltában foglaltak szerződésbe. Gyakran nevelték ki ezt az ideológiát, de így is megtette a magát. Bár a gúny elriasztotta bizonyos megnyilvánulásait, magát az ideológiát nem pusztította el. A kommunizmussal harcoló ellenzékiek pedig a ránk kényszerített rendszerrel küszködtek, nem bocsátkoztak az identitásról szóló hosszas fejtegetésekbe. A posztkommunista Lengyelországban viszont főként az aktuális problémák foglalnak le minket, az időben távolabbi perspektívát pedig elzárja a kollektív emlékezetvesztés ereje és az amnéziát megalapozó új ideológia.

A lengyeleknek ma komoly problémáik vannak az identitásukkal, mert nem tudják, valójában mi az ő világuk, mi alakította őket, mit ismernek el és mit ítélnék el, milyen lehetőségeik vannak a mai világban, hol a helyük, mi a szerepük, a múlt milyen hagyományaiból merítsenek, milyen kihívásokkal kell szembenézniük a jövőben. A lengyelek hetven éve szinte kizárólag tárgyai, és csak igen kis mértékben alanyai a történelemnek. Hetven éve nem aszerint határozzák meg magukat, hogy kik is ők valójában, hanem azt akarják tudni, hogy kivé kell válniuk, gondolkodás nélkül elfogadva azt, hogy szabadulniuk kell a múlt terhétől, mert csak úgy érhetnek célba a jövőben. Hetven éve várjuk epekedve az újjászületést, hogy másképp élhessünk, ne úgy, mint mostanáig, megszabaduljunk végre a régi traumáktól, komplexusoktól és gyengeségektől. A radikális újrakezdés gondolata nemcsak újra meg újra felbukkanó intellektuális fantazmagória, nem is retorikai konstrukció, hanem a mai Lengyelország alapvető tapasztalatát tükrözi. Olyan országban élünk, amely az elmúlt évtizedekben folyamatos átalakulásnak, kényszerű civilizációs reorientációknak, forradalmaknak, átszervezéseknek, transzformációknak, normalizációknak volt kitéve.

Ha egy lengyelt megkérnénk arra, hogy határozza meg Lengyelország helyét és szerepét a világban, akkor – életkorától és műveltségi szintjétől függetlenül – minden bizonnyal azt mondaná, hogy utol kell érniük a világot, amely száguld előre, mi meg elmaradtak és provinciálisak vagyunk, átalakított minket a kommunizmus és a bolsevizmus vírusa, a legalapvetőbb problémánk a lengyel megalománia és hőzöngés, a lengyel gyötrelmek legmélyebb oka az anarchia és a liberum veto, az érett nyugati demokráciákban egész másképp mennek a dolgok, mint nálunk, nem érjük el azt a szintet, hiába erőlködünk annyira, nem sikerül stb. Valaha csak egy kis csoport hirdetett ilyen nézeteket, ma így vélekedik a legtöbb lengyel önmagáról. E pillanatban nem az ilyen vélemények tárgyszerű igazsága a lényeg, hanem az, hogy azt mutatják, a lengyeleknek szilárd meggyőződésük van arról, hogy kik voltak, és kivé kell válniuk. Ugyanakkor nincs semmiféle pozitív elképzelésük arról, hogy kik ők most, ebben a pillanatban, mit kell tennie a nemzetnek, mit kell tenniük személy szerint nekik ahhoz, hogy gazdagíthassák Európa és a világ közös javait. A lengyelek állandóan a helyüket keresik, behozzák a lemaradást, csatlakoznak másokhoz ahelyett, hogy saját terveik szerint alakítanák a mai világot aszerint, hogy mit tartanak helyesnek. Úgy gondolják, ezt a feladatot csak a jövőben teljesítik, amikor majd készen állnak erre, végre teljesítik a feltételeket ahhoz, hogy teljes jogú cselekvő alanyokká válhassanak.

Lengyel történetek

A megszakított folytonosságnak megvannak a maga szimbolikus történetei. Sok ilyen egyéni és kollektív történet van, és szinte mindenkinek van valamiféle saját változata, aki elég sokáig élt ehhez a kommunista Lengyelországban. Hármát választottam ki a sok lehetséges közül, ezt a választást a saját tapasztalataim indokolják.

Az egyik legdrámaibb történet minden bizonnyal Lwówról, a varázslatos lengyel városról szól, melyet szövetségeseink döntése értelmében elvettek tőlünk, majd hamarosan el is pusztították, nem feltétlenül e szó metaforikus értelmében véve. Az új tulajdonosok kezében gyorsan elvesztette arculatát Lwów, ez a kereskedő-, hivatalnoki és egyetemi város. Elűzték, kitelepítették vagy kiirtották az igazi lakóit, a kereskedőket, a hivatalnokokat és az egyetemi embereket. Sehonnai népség nyomult be a szép palotákba, házakba, birtokokra, templomokba, amely nem is volt tudatában annak, hogy mit vesz át, és milyen kötelezettségeket kellene vállalnia e javakért cserébe. És így veszett oda a lengyel tapasztalat több évszázados darabja, így tűntek el vele együtt emberek, épületek, műalkotások, tárgyak, amelyekbe beleíródott az örökség és az emlékezet. Ami pedig megmaradt az egykori tulajdonosoktól, az szürkült, pusztult, omladozott. Sűrű bozótos burjánzott a parkokban, szétrombolták a temetőket, elhalványultak az emlékek, közönyös lett az emberi emlékezet.

Nem létezett már ez a lwóvi világ, nagy foghíjat hagyva maga után a történelem és a nemzeti identitás lengyel felfogásában. Nem csak magától ment végbe Lwów szétesésének és elszakításának folyamata. Érzékelhető volt a rombolás tudatos szándéka, melyet a neheztelés és a gyűlölet motivált. Lwów új lakói pusztították a várost, mert nem fogtak fel semmit az értékéből, nem ápolták szerető odaadással az örökségét, nem tekintették kötelességüknek a folytonosság fenntartását. Még éreztek is némi gonosz, alantas kárörömöt, amikor eltüntették az úri Lengyelország nyomait, megerősítve ezzel a hatalmukat. Ezért minden lwóvi látogatás arra figyelmeztet, hogy nem elsősorban személytelen ítéletek miatt szűnt meg létezni a régi város, hanem teljesen tudatosan pusztították el.

Mindig lehangolóak a lengyelek lwóvi utazásai, bár biztos nagyon egyéni módon élük át ezt. Nekem sem voltak örömteliek ezek az utazások, amelyekre elég későn, már a Szovjetunió szétesése után szántam rá magam. Érzékileg fogtam fel azt, amit gondolati úton már korábban is beláttam, nevezetesen azt, hogy a kommunista forradalom lényegében sikerrel járt, mert olyan sok mindent vett el a lengyelektől, hogy nem tudták rekonstruálni a forradalom előtti időszak szellemi, társadalmi és lelki javait. Mert bár Lwów egyszeri és megismételhetetlen volt, sokkal több helyet semmisített meg hasonlóképpen, nemcsak a keleti végeken, hanem másutt is. Nem lenne könnyű összeszámolni azokat a kisebb-na-

gyobb városokat, házakat, birtokokat, családi és közösségi vagyionokat, melyeket felszámoltak, elrabortak, leromboltak vagy elcsatoltak. A lengyelek ilyen értelemben nem építették újjá a hazájukat 1945 után, mint más nemzetek, amelyek szintén megszenvedték a háborút. Mi inkább új Lengyelországot építettünk, mert a régi már nem volt olyan állapotban, hogy újjáépíthettük volna.

Még valamire ráébredtettek a lwówi utak. E város sorsa alighanem a háború utáni Lengyelország történetét jelképezi mélyebb értelemben véve, vagy legalábbis egy jelentős részét. Lehet, hogy Lwówhoz hasonlóan Lengyelország is sehonnai népség kezébe került, amely úgy vette birtokba az országot, hogy nem volt tisztában az értékével. A kommunista Lengyelország megértésének kulcsa alighanem egy idegen csoport képe, amely nagy területet kerít hatalmába, és megvetéssel tekint mindarra, amit ott talált, nem érti az ország lelkületét, nem érez semmiféle tiszteletet az eredményei és az öröksége iránt, gyakran ellenségesen lép fel az úri Lengyelországgal szemben, és örömmel pusztítja azt, ami maradt belőle. Azt a célt tűzte ki ez a csoport, hogy eltünteti az emlékezetből Lengyelország minden korábbi képét, ahogy a Lwówt birtokba vevő csoport is arra törekedett, hogy kitörölje az emlékezetből a szép lengyel Lwów képét, a szokásait és a legendáját. Az ország sorsának ilyen metaforája nyilván nem illik mindenre, ami csak történt nálunk, de nem kis területen tekinthetjük adekvátnak. A II. világháború után elszürkült, megcsúnyult ez a szép ország, nyomasztó vidékké változott. Bizonyos szempontból és bizonyos ideig egész Lengyelország osztozott Lwów sorsában, bár megkímélték a legrosszabbtól, ami történt ezzel a várossal.

A lengyel sorsot jelképező másik elbeszélés Varsó története. A németek lerombolták a gyönyörű háború előtti várost, amelynek szintén volt saját legendája, ugyanolyan színes, mint a lwówi legenda, aztán a kommunisták végezték be a pusztítást. A háborús Varsó története olyan hősiességről szól, amely mindig csodálatot kelt, függetlenül attól, hogy milyen ellentmondásos a varsói felkelés értékelése, volt-e értelme kiobbantani. Amikor a varsóiak 1939 szeptemberében védték magukat, 1944-ben pedig harcoltak, mindkét esetben magukra vállalták a felelősséget az ország sorsáért. Ez a derék varsóiakról alkotott kép minden történelmi vihart túlélte, az 1939. szeptemberi hadviselést és a felkelés ellen indított nagy kereszties hadjáratot is, melyet a kommunizmus korában folytattak időről időre. Alighanem ez a háborús erőfeszítés él a legelevenebben az emlékezetünkben a lengyel területekhez köthető minden hadított közül. Nagy árat fizettek a hősiességükért a varsóiak: lerombolták a várost, teljesen átalakították a társadalom összetételét, és mintha ez még nem lett volna elég, a kommunista időkben építészeti kísérleteknek vetették alá. Varsó szerencsétlen város – valaha szép volt, de kegyetlenül megbüntették a hősiességéért a németek és részben a kommunisták is, és végül hihetetlenül

elcsúfította az új kommunista hatalom, amely szocreál és kommunista förmedvényeket emelt a XIX–XX. századi épületek helyén. Varsó nem kapta vissza régi szépségét, ugyanakkor sosem tudta teljesen levakarni magáról azt a csúfságot, amivel a kommunisták mocskolták be.

A magamfajta krakkóiak számára Varsóba utazni mindig azt jelentette, más Lengyelországba menni. Nem volt semmiféle családi kapcsolatom ezzel a várossal, pedig attól talán melegebb érzelmekkel töltött volna el, és valahányszor Varsóban jártam, ennek mindig valami hivatalos, szolgálati oka volt, tehát hiányzott belőle minden bensőségeség. Rossz hatással volt rám a város, szomorúan rikítónak találtam a csúfságát. Nem voltam egyedül ezzel az érzéssel. Varsó jellege túlélte a rendszer bukását, bár magának a városnak megvolt a maga belső dinamikája. Jól illett hát előbb a párt szocialista világába, később pedig a modern kapitalizmusba is. Sok szempontból vonzó város volt és maradt is, bár nem vesztette el hibriditását és mesterkéeltségét, s mindenekelőtt nem szabadult meg az eredendő bűnétől, a szocreál alapító aktustól. Ezért Varsó szép helyei, márpedig nem kevés ilyen hely van, mintha inkább a város kiegészítői, véletlenül megmaradt elemei, egy rejtélyes előtörténet nyomai lennének, nem tartoznának a lényegéhez. Ezért az új Varsónak nincs esztétikai arculata, szimbolikus képe, amely alapján azonosíthatnánk, eszünkbe juttatná, ahogy egykor megvolt a maga szimbolikus arculata a régi Varsónak, és bizonyos fokig – vesztére – a kommunista újjáépítés idején is volt ilyen.

Amikor tehát azt állítom, hogy Varsó sorsa az elmúlt évtizedek lengyel sorsának kulcsa, akkor minden fentebb említett jellemzőjére gondolok. Varsóhoz hasonlóan Lengyelország is kitűnt hősiességével, Varsóhoz hasonlóan Lengyelországot is bemocskolták a kommunisták, és nehéz megszabadulni ettől a csúfságtól. És végül Varsóhoz hasonlóan Lengyelország is hibrid volt ennek minden jó és rossz oldalával együtt. Nyilván e hibriditással magyarázható az, hogy a kommunista időkben Lengyelország volt a legelviselhetőbb a szovjet blokk országai közül. Akárcsak Varsó, napjainkban Lengyelország a nagy kapitalista siker országa, ha azt értjük ezen a kitétlen, hogy megmutatkozott a vállalkozó szellem, kifejlődött a gazdagodás képessége. De vannak rossz oldalai is a hibriditásnak. Bár vonzó hely Lengyelország, és vannak objektív jelei annak, hogy boldogul, Varsóhoz hasonlóan még mindig művi úton létrejött országnak tűnik, mintha látszatvilágban élne, nem lenne karakterisztikus identitása, arculata, az idegenek számára is felismerhető jellegzetessége, nem lennének olyan vonásai, amelyek alapján felismerhető lenne más európai nemzetek között, nem lenne tudatában annak, hogy micsoda, milyen értékei vannak, milyen szerepet kell betöltenie. Lengyelország minden promóciós és propagandaakcióban alapvető problémákkal küszködik, amikor meg kell mutatnia az önmagáról alkotott képét: itt minden jól működik, csak éppen nincs semmi eredeti, amit bemutatnánk.

A lengyel sorsot jelképező harmadik elbeszélés a krakkói történet. Ezt ismerem a legjobban, mert része az életemnek. A folytonosság hiányáról szerzett első tapasztalatom igen régi, egészen a gyerekkoromig nyúlik vissza, és a legszembetűnőbb, legmeggrázóbb jele Nowa Huta volt. Az abszurd módon túlméretezett kombinát körül található mezőgazdasági területeken épült városrész mindig arra emlékeztetett engem mint Krakkóban született és nevelkedett lakost, hogy ez gyökértelen emberek gyülelész hada, itt nincs semmiféle kialakult szokásrend. Az akkori krakkóiak többsége egyetértett ezzel. A háború előtti Krakkó peremén éltem a családommal az ötvenes-hatvanas években. De nem helyi polgári családból származtam. Anyám a Lwówi vajdaságban született és nevelkedett, olyan környezetben, amelynek nem voltak értelmiségi hagyományai. Postán dolgozott Samborban. Ott ismerte meg apámat, aki ebben a városban töltötte a katonai szolgálatát, és játszott a helyi futbalcsapatban. Ugyanakkor a család erősen kötődött érzelmileg a II. Köztársasághoz, minek következtében vita nélkül elfogadtuk a Nowa Hutáról mint a kommunista ideológiai döntésével létrehozott társadalomról alkotott rossz véleményyt. Az más világ volt történeti és kulturális értelemben véve. Nem járt az ember Nowa Hutába, legfőljbbe fényes nappal, és sötétedés előtt haza kellett jönni, mert később már veszélyes volt; Nowa Huta-i panelházban lakni pedig deklasszálódásnak számított, akárcsak az ottani iskolákba vagy intézetekbe járni. Mi, krakkóiak – még a magamfajta első generációsak, még a családom is, amely még csak törekedett az értelmiségi szint elérésére – a jó erkölcsök, a történelmi emlékezet, az értelmiségi tudat, a jó modor, a polgári erények és a családi tapasztalatokban gyökerező antikommunizmus hordozóinak tekintettük magunkat. Mi voltunk az élő kollektív tapasztalat, ők meg ott Nowa Hutában kaotikus társadalmat alkottak, amelyet szétzilált a történelem, a politika és az ideológia.

Akkor még nem értettem, hogy a lengyel társadalom nem jelentéktelen része közelebb állt ehhez a Nowa Huta-i képhez, amely a képzeletünkben élt, mint ahhoz, amit magunkról képzeltünk akkoriban. Hisz a lengyel történelem az esetek elsöprő többségében olyan egyének és csoportok története, amelyek teljesen új helyre, új rendszerbe, új gazdaságba és új szokásrendbe kerültek a háború után. Maga Nowa Huta pedig egy mindenki előtt észrevétlenül maradt pillanatban összeolvadt Krakkóval, és nem csak azért, mert beépítették a régi és az új városrészt elválasztó területet. Ez a keveredés emberi szinten ment végbe, mert ezek a társadalmak keveredtek egymással, ahogy nyilván el is tervezték azok, akik Nowa Huta felépítését kezdeményezték, bár nem feltétlenül tudták előre, milyen következményekkel jár ez. Ne feledjük, hogy a Nowa Huta-i társadalom aktívan tiltakozott a kommunista ateista átnevelés ellen, a Lenin Kombinát munkásai pedig olyan mozgalmat indítottak Kis-Lengyelországban, amelyből később megszületett a Szolidaritás regionális szervezete.

De a krakkói történet folytatódik, egyre inkább misztifikált formában. Mint annak idején, gyerekkoromban, Krakkó még mindig hisz a kivételességében, nemes polgárságában, a történelemben való begyökerezettségében. Pedig ez a kép már rég nem felel meg a valóságnak, nem nagyon emelkednek ki a krakkóiak más városi társadalmak közül. Hatalmas lakótelepekkel vették körül Krakkó régi szép városközpontját, amelyek nem különböztethetők meg Nowa Hutától sem esztétikailag, sem társadalmilag. Nem köztes állapot kialakulásával ért véget a régi Krakkó és Nowa Huta egybeolvadása. Elég egységes társadalom jött létre: nem igazán polgári, nem igazán munkás, nem nagyvárosi, nem is kisvárosi, nem konzervatív, nem is haladó. A krakkói társadalom híven tükrözi egész Lengyelország hangulatait és szokásait, és egy adott pillanattól fogva már a kommunista időkben is tükrözte ezeket. Krakkó tehát abban a meggyőződésben él, hogy olyan, mint a háború előtt, mondhatni, antinowahutai, pedig valójában a beállítottságát, a nézeteit és a szokásait tekintve egyértelműen háború utáni és posztnowahutai. Míg Varsó tartós egység nélküli mesterséges hibrid, a krakkói társadalom abban a fiktív meggyőződésben él, hogy itt van ilyen tartós egység, mert – és ez az egyetlen érv – mindig is volt.

Krakkó sorsa is illusztrálja részben Lengyelország sorsát. Amikor Lengyelországot valóban a Krakkót körülvevő Nowa Hutához lehetett hasonlítani, a város a kulturális folytonosságot őrző enkláv szimbóluma volt. De ez az egybevetés már nem aktuális, bár fennmaradt a hely kivételességét hirdető legenda, átalakult olyan fikcióvá, amelyhez már hozzászoktak a lengyelek. A krakkóiakhoz hasonlóan hozzászoktak hát ahhoz a meggyőződéshez, hogy bennük él a történelem, pedig már rég kómába esett, és innen talán már nincs is visszaút. A krakkóiakhoz hasonlóan hozzászoktak ahhoz a felfogáshoz, hogy egy-egy különösen szép hely teremti az arculatukat, amely őrzi a régi dicsőség emlékét, ugyanakkor nem veszik észre a jellegtelenné vált hatalmas területeket, ahol nincs semmi báj, elszakadtak az élő múlttól, a hevenyészett jelenidejűség hatja át őket. A krakkóiakhoz hasonlóan abban a hiszemben élnek, hogy ők hozták létre a rafinált és civilizált konzervativizmus mentsvárát – ezt hol büszkén, hol pedig epés, lázadó gúnnyal konstatálják –, pedig valójában ideiglenességben nevelkedtek, ilyen szellemben élnek, a tágabb időbeli perspektíva állítólagos megértése pedig pusztán kevésbé hiteles póz. A varsói történet azt illusztrálja, hogy kik ma valójában a lengyelek, a krakkói történet pedig a lengyel önámításról szól.

Pálfalvi Lajos fordítása

Ryszard Legutko (1949) filozófus, politikus és publicista, a Jagelló Egyetem professzora, 2009 óta az Európai Parlament képviselője. Platón po-

litikai filozófiájából, a demokrácia kritikájából doktorált, Platón több művét is újrafordította. Fő műve a Szókratész. Az igaz ember filozófiája (2013) című terjedelmes monográfia. Magyarul megjelent kötetei: A demokrácia csúfsága (2005), A közönséges ember diadala (2018). Az e számban olvasható részlet a legnépszerűbb könyvéből való.

Ryszard Legutko: Esej o duszy polskiej z posłowiem A. D. 2012. Zysk i S-ka, 2012